

*Абдиева Ч.И.***ТЕЛЕРАДИО ЖУРНАЛИСТИКАНЫН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ
ИЛИМИЙ ИЗИЛДӨӨНҮН КОНТЕКСТИНДЕ***Абдиева Ч.И.***ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТЕЛЕРАДИО ЖУРНАЛИСТИКИ
В КОНТЕКСТЕ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ***Ch.I. Abdieva***THEORETICAL BASIS OF TV RADIO JOURNALISM IN THE
CONTEXT OF THE SCIENTIFIC RESEARCH**

УДК: 801.8 (575.2)

Макалада телерадио боюнча айрым илимий изилдөөлөр каралды. Совет доорунан баштап, бүгүнкү күнгө чейинки масс медиалардын өнүгүшү тууралуу маалыматтар камтылды. Кыргызстандагы телерадио байланыштуу изилдөөлөр өз алдынча бөлүнүп чыккан эмес, булар маданияттын жалпы өнүгүүсүнө арналган китептердин структурасына кирген. Кыргыз журналистикасынын тарыхын изилдеген китептер, диссертациялар совет доорунан кийин чыга баштаган. Булар эми жаңы (постсоветтик) көз караш менен жазылды. Дагы бир белгилей турган нерсе - Америка менен Европа Борбор Азиядагы масс-медияларга грант түрүндө жардам беришкен, ушунун негизинде мониторингтер, иликтөөлөр, конференциялар өткөрүлдү, окуу куралдар жазылды. Борбор Азиядагы маалымат каражаттардын изилдеген эмгектерге төрт эле республика кирет, себеби бешинчиси (Түркмөнстан) нейтралдык статусу алганына байланыштуу (бул формалдык жагы) жана "авторитардык тартип" менен жашаганы үчүн (бул реалдык жагы) иликтөөлөргө жол бербейт, чет элдик уюмдардын сөз эркиндикке байланыштуу гранттарын албайт, эл аралык конференцияларга өкүлдөрүн жибербейт. Жыйнактарда, китептерде түркмөн журналистикасы боюнча маалыматтар кездешпейт.

Негизги сөздөр: массалык маалымат каражаттар, масс-медиа, частота, радио, телеканал, коомдук телеканал, телестудия, байланыш.

В статье рассмотрены некоторые научные исследования в сфере телерадио. Отражены сведения о развитии масс-медиа, начиная с советской эпохи. Исследования по телерадио Кыргызстана велись не отдельно, а в совокупности с общими исследованиями по развитию культуры республики. Книги и диссертации по кыргызской журналистике появились в постсоветский период. Они написаны с точки зрения нового времени. Следует также отметить о том, что для развития масс-медиа Центрально-азиатского региона, проведения глубоких исследовательских работ, выпуска тематических книг и публикаций, организации мониторинга сферы международные организации США и Европы выделяли соответствующие гранты. При этом в сферу исследовательских интересов вошли только СМИ пространства четырех республик, кроме Туркменистана. Это объясняется тем, что Туркменистан обладает

статусом нейтральной страны, где сохраняется "авторитарный режим" в управлении государством. Закрытость страны не позволяет проводить исследования в области масс-медиа. Страна не принимает международные гранты для развития свободы слова средств массовой информации и не принимают участия в работе международных конференций по проблемам журналистики. В связи с этим сведения о состоянии журналистики и средств массовой информации Туркменистана в литературе практически отсутствуют.

Ключевые слова: средства массовой информации, масс-медиа, частота, радио, телеканал, общественный телеканал, телестудия, коммуникация.

In the article the scientific investigation in the sphere of TV radio is revealed. The information of the development of mass-media, beginning with the soviet epoch is also reflected. The research on the Kyrgyz TV radio was held not isolated but in the structure of the books about general development of the culture of the republic. Books and dissertations on the private Kyrgyz journalism appeared after the Soviet period. They are written from the new post soviet stand. It's important to point that USA and Europe helped mass media of the Central Asia with grants via the monitoring, investigations, conferences, written educational manuals. At the same time, only the media of the four republics, except Turkmenistan, entered the sphere of research interests. This is due to the fact that Turkmenistan has the status of a neutral country, where the "authoritarian regime" in government is maintained. A closed country does not allow research in the field of mass media. The country does not accept international grants for the development of freedom of speech of mass media and does not participate in international conferences on journalism. In this regard, information on the state of journalism and the media in Turkmenistan is practically absent in the literature.

Key words: mass communication, mass media, radio, TV channels, public TV channels, television studio, communication.

Кыргызстанга телевидение Улуу Ата-Мекендик согуштан кийин келген. Фрунзе шаарында биринчи телестудия ишин 1958-жылы баштады, жумасына 4 жолу эфирге чыкчу, суткасына 60 минут, анын ичинде өзү даярдаган программа 18 минут. Эфирдеги көлөмү жыл сайын өсүп турду, 1966-жылы суткасына 4 саат

30 минутка жетти, республиканын территориясынын 80 % камтыды. 1970-жылы Ош шаарында өз алдынча башкы редакциясы уюштурулду. 1974-жылы “Орбита” деген космостук байланыш спутниги аркылуу Кыргызстанда түстүү (цветной) телевидениенин заманы башталды.

Совет доорундагы телерадионун тырыхый жолу ошол кездеги илимий эмгектерде изилденген. Москвадан мындай китептер чыккан - В.Вакулов. Оязыке радио и телепередач (1960); Р.Борецкий. Информационные жанры телевидения (1961); С.Фильд. Как писать для радио и телевидения (1963); Л.Крысин. О языке радиопередач (1967); В.Ярошенко. Информационные жанры радиожурналистики (1976); В.Резников. Радио и телевидение: вчера, сегодня, завтра (1977); Э.Багиров. Очерки теории телевидения (1978) жана башкалар [1].

Бизге коңшу өлкөлөрдөн да илимий эмгектер чыккан - Р.Сагимбеков. Создание и развитие массового радиовещания в Казахской ССР (1973); А.Есин. Радио и телевидение Узбекистана (1975); Т.Новокрещенова. Создание и развитие радиовещания в Туркменистане (1986) жана башка [2].

Ошол учурдагы эмгектердин мазмуну сол тарапка да, оң тарапка да кыйшайбай түзүлгөн, чийинден чыккандар басмаканага (эфирге) жетчү эмес. Совет бийлиги цензураны талап кылган. Бул адам укугун жана басма сөз эркиндигин чектеген коомдо пайда болот. Мындай тартип бир эле совет дооруна таандык эмес, бул жеке адамдын диктатурасы орнолгон мамлекеттерде да орун алат, ошондуктан муну конкреттүү түрдө белгилеш керек. Кыргыз изилдөөчү Бакыт Орунбековдун китебинде ушундай «белги» бар, ал аталган көрүнүштү «советтик коммунисттик концепция» жана «авторитардык концепция» деп ажыраткан [3, 30-б.].

Кыргызстандагы телерадиоого байланыштуу изилдөөлөр өз алдынча бөлүнүп чыккан эмес, булар маданияттын жалпы өнүгүүсүнө арналган китептердин структурасына кирген, мисалы Э.Бактыгуловдун «Культурное строительство в Киргизской ССР», С.Данияровдун «Осуществление ленинской программы культурной революции в Киргизии», К.Каракеевдин «Особенности и основные этапы культурной революции в Киргизии» жана ушу сыяктуу совет мезгилендеги материалдардын негизинде орус тилинде жазылган эмгектер [4]. Булар жогоруда айтылган

«соцреализм» методу менен «советтик концепциясына» ылайык жазылган. Диссертациялык иштерди эсепке алсак, анда журналистика адистиги боюнча совет доорунда жакталган Т.Мамбетсариевдин кандидаттык диссертациясын аташыбыз керек [5]. Ошол кездеги диссертациялардан болгону ушул.

Кыргыз журналистикасынын тарыхын изилдеген китептер совет доорунан кийин чыга башташты, эмгектерди төмөнкү авторлор жаратышты - С.Усупов, Т.Кадыров, А. Дуйшекеева, Ж.Бакашева, М.Мырзагулов, Л.Калчаева, Н.Джумагазиева жана буга чейин аталган Б.Орунбеков [6]. Өзгөчө орунду Гульнара Ибраева менен Светлана Куликованын натыйжалуу изилдөөсү ээлейт, эмгекте Кыргызстандын массалык маалымат каражаттарынын эгемендүү доорундагы тарыхый жолу комплекстүү түрдө жана социологиялык иликтөө аркылуу терең изилденген [7]. Китеп орус жана кыргыз тилинде чыкты.

Совет бийлигинен кийин кыргыз өлкөдөгү телерадионун тажрыйбасын изилдеген диссертациялар пайда болду, мисалы Ж.Туралиевдин, Ж.Акматбекованын жана башкалардын [8]. Албетте, жаңы доордун авторлору жаңы ыкмаларды колдонушкан, булардын «жаңылыгы» Батыштагы илимге көнүмүш болуп, теориялык калыпка түшүп калган, себеби ал жакта «соцреализмдин» методологиялык үстөмдүгү болгон эмес, тескерисинче, ушуга туруктуу түрдө каршылык көрсөтүлгөн. Советтер Союзундагы цензурадан өтпөгөн чыгармалар Европандан басылып турду («самиздат» деген нерсе пайда болгон). Анан ал тарапка жетпей калган кол жазмалар, тасмалар «перестройка» учурунда (1985-1990) жарыкка чыккан.

Ушул жылдарга чейин (Горбачевго чейин) Москвадан ар тараптуу аракеттер жасалган, мисалы, идеологиялык радиоуктуруулар, телеберүүлөр, автордук китептер жана макалалардын жыйнактары кеңири орун алган [9]. Чагылдыруу бир беткейлүү болгон, капиталисттик дүйнөнүн негативдүү жактарын көрсөтүүгө багыт берилген - андай аз болсо көбөйтүп, жок болсо жаратып беришчи.

Советтик контроль жокко чыккандан кийин кара боек менен шыбалган субъективдүү бурмалоолор токтоп, объективдүү көз караштарга жол ачылды. 20-кылымда журналистиканын негизи «партиялуулук» болсо, 21-кылымда ошол негиз «гуманизге» алмашылды [10]. Чет элдик авторлордун китептери (жур-

налистиканын теориясы менен практикасына арналган) орус тилинде басылып, айрымдары кыргыз тилине да которулду - француз изилдөөчү Т.Репкованын, англис изилдөөчү Д.Рэндалдын эмгектери кыргыз тилинде окуган студенттерге «күнүмдүк окуу куралга» айланды [11].

Журналисттик кесиптин сапаты (профессионализм) башка кретерийлер менен бааланууга өттү, орус илимпозу М.Симкачева айткандай, теориялык түшүнүктөрдө “трансформация” башталды, практикалык “модельдер” өзгөрдү [12]. Мурда журналистика тарабына эч бир жакындабаган (оозго алынбаган) терминдер пайда болду, мисалы «менеджмент» деген түшүнүк. Эми ушуга түздөн түз арналган көлөмдүү эмгектер басмадан чыгып, кеңири таралды, мисалы, телерадио тийиштүүсү 2001-жылы Борбор Азиянын адистеринин колуна тийди [13].

Кыргыз журналистиканын тарыхы совет идеологиянын тизгининен бошогон ыкмалар менен жазылып, басмадан чыкты [14]. Дагы бир белгилей турган нерсе бул Америка менен Европанын Борбор Азиядагы массалык маалымат каражаттарына гранттар аркылуу берилген жардамы болду, ушунун негизинде мониторингтер, иликтөөлөр, конференциялар өткөрүлдү, окуу куралдар жазылды. 2002-жылы ОБСЕ уюмунун аракетин менен региондогу жагдайды (массалык маалыматтын шарттары боюнча) аныктаган жыйнак чыгарылды [15]. Журналисттердин эл аралык федерациясы (IFJ) 2003-жылы Ош шаарында регионалдык журналистикасынын маселелерине арнап, Фергана өрөөнүндө иштеген белгилүү журналисттерди чогултуп, бир актуалдуу конференция өткөргөн. Фергана, Наманган, Андижан, Худжант, Ош, Жалал-Абаддан келген адисттердин докладдары жыйнак түрүндө жарыяланды [16].

“Андижанская правда” гезитинин өкүлү А.Абдуллаев мындай жыйынтык чыгарган. “Вызывает сожаление отсутствие рычагов влияния СМИ на нашу жизнь. Нет ни одного случая, чтобы газетная публикация или телепередача послужила причиной разбора в хокимияте области и отставке чиновника” [16, б-б.]. Ооба, Өзбекстандын медиа каражаттарында ошол кезде бул мыйзам ченемдүү көрүнүш болгон, себеби ал жерде «авторитардык тартип» бекем орнотулган - сын пикирге, эркин сөзгө жол кынтыксыз жабылган. Худжанд шаарынан келген Х.Юсупов

«биздин Согдия областындагы телекөрсөтүү суткасына 1 саатка чыгат, ошондуктан Өзбекистанга чектеш райондор Ташкенттин телеканалдарына «басылып» калган, ошондой эле Кыргызстанга чектеш райондордо кыргыз каналдарына конкуренция боло албайт» деп белгиледи [16, 10-б.]. Фергана обласынын өкүлү З.Султанов бул жерде 69 гезит, 4 журнал басылганын, бир мамлекеттик телерадиокомпания жана төрт жергиликтүү телестудиялар эфирге чыгаарын маалымдады [16, 17-б.].

Эми бул коңшу өлкөдөгү тартип Ислам Каримовдун учурунда бир калыпта болгон, сөз эркиндиги боюнча жылыш болгон эмес, өзгөрү азыр (экинчи президент Шавкат Мирзиёевдин тушунда) башталды. Буларга таандык дагы бир нерсени айтыш керек - журналисттердин билим деңгээли төмөн, себеби журналистика факультеттерине жаштар барбайт. З.Султановдун айтуусу боюнча өзбек журналисттердин ошол кездеги (2003-жыл) айлык акысы 20 долларга барабар экен. Кыргызстандагы журналисттердин айлыктарына салыштырсак бир топ төмөн (Ош областында ошондо 150 долларга барабар эле). Мындай көрсөткүчтөр боюнча Кыргызстанда “Журналисттер” коомдук бирикмеси “Эл аралык медиа көмөк” уюмунун (IMS) жардамы менен атайын изилдөө жүргүзгөн [17].

Борбор Азиядагы маалымат каражаттардын изилдеген эмгектерге төрт эле республикасына кирет, себеби бешинчиси (Түркмөнстан) нейтралдык статусу алганына байланыштуу (бул формалдык жагы) жана «авторитардык тартип» менен жашаганы үчүн (бул реалдык жагы) иликтөөлөргө жол бербейт, чет элдик уюмдардын сөз эркиндикке байланыштуу гранттарын албайт, эл аралык конференцияларга өкүлдөрүн жибербейт. Жыйнактарда, китептерде түркмөн журналистикасы боюнча маалыматтар жок. Региондун калган өлкөлөрү боюнча маалымат көбүнчө Бишкектен жарыкка улам чыгып турат, айрым учурларда Алматыдан да чыгат, мисалы 2001-жылы Борбор Азиянын маалымат каражаттарынын жагдайын жана перспективасын аныктаган жыйнак ушул шаардан басылып чыккан [18].

XXI кылымдын башында Кыргызстанда жагдай өзгөрдү, бул Акаевдин үчүнчү мөөнөткө (2000-жыл) шайлангандыгына байланыштуу болгон. Конституцияда жазылган нормага (эки мөөнөттүк норма) кар-

шы шайланган. Инсандардын үмүтү үзүлгөн. А.Мадумаровдун сөзүн келтирели.

“Государственная телекорпорация проводит антинародную политику, никогда не говорит правды, все искажает либо выдает усеченную информацию в интересах президента Акаева. Возможно, он знает об этом, и ему это нравится” [18, 18-б.]. Ооба, так ушундай болгон, “возможно” деген сөздү алып салсак, таамай айтылган баа болот. Эми тагдырдын тамашасы дегендей (парадокс времени), А.Мадумаров экинчи президенттин учурунда малекеттик катчы кызматын ээлеп, так өзү айткан “антинародную политику” активдүү түрдө жүргүзүп (президенттин кызыкчылыгын коргоп) коомдук телеканалды ачтырууга жол бербеди. Саясатчынын эки “стандартын” коомго жакшы эле көрсөтүп берди.

Экинчи президент Курманбек Бакиев адегенде аракетин демократиялык нукта баштады, бирок демилгеси бир эле жылга жетип, андан кийин ал дагы “авторитардык тартипке” түштү. Мамлекеттик телеканалды коомдук түргө (общественное телевидениеге) айлантам деп, акыры дагы бир мамлекеттин кол алдындагы ЭлТР аттуу каналды жаратты. Ушул маселеге кийинки бөлүмдө кайрылабыз, бул жерде коомдук телерадиоберүүнүн стандарттары жөнүндө маалымдап кетели. 2006-жылы “коомдук телеканалдын” тажрыйбасын көрүш үчүн Финляндия менен Эстонияга Бишкектен атайын делегация барган (курамына эки юрист, эки журналист жана төрт депутат кирген). Булардын ичинде маркум Мелис Эшимканов да бар эле. Таллин менен Хелсинкидеги коомдук телеканалдардын иш тартиби менен деталдуу түрдө таанышып, ошолордун үлгүсүн пайдаланалы деп Жогорку Кеңештен “коомдук телевидениеси” боюнча долбор түзүлгөн. Дүйнөлүк стандарттарды чагылдырган китепчени да чыгарышты [19].

Бардык жагынан көмөк болду, бирок күтүлгөн нерсе жасалбады, мамлекеттик телеканал бийликтин көзөмөлүнөн чыкпады. Стандарттын негизги шартын “коомдук канал сөзсүз түрдө республикалык масштабда түзүлөт” дегенин аттап кетишти, көзөмөлдө кеңешти түзүштү, бирок ага коом эмес эле бийлик “көзөмөл” кылып калды. Коомдук телеканалга арналган изилдөөлөрдөгү жыйынтыктар сынга татыбайт. Кыргыз-Орус Славян университетинин жарчысына 2015-жылы чыккан макалада минтип жазылды. “Преобразование ГТКР в общественное стало возможно

после апрельских событий 2010 года. В соответствии с декретом Временного Правительства КР государственную корпорацию преобразовали в Общественное телерадиовещание, и народ получил возможность иметь независимое общественное телевидение и радио” [20]. Бул эми «киллюзия», себеби «коомдук телеберүү» жаралган жок. Макаланын авторуна жооп берсек, анда «народ ничего не получил» деп айтышыбыз керек.

Коомдук стандартты карап көрөлү. Биринчиден, граждандык контроль болуш керек (бийлик буга жолой албайт). Батыш дүйнөсүндө мамлекеттик менен коомдук каналдар бир учурда (параллельно) өмүр сүрүшпөйт, ал жакта «мамлекеттик» деген канал жок. Европада коомдук каналдын көзөмөлдө кеңешин Парламент бекитет, анан генералдык директорун кызматка коет жана кызматтан алат. Бизде болсо президенттин указы менен ишке ашат. Ушундай тартипте коомдук каналга жеттик дегенибиз чындыктан алыс.

Жеке менчик деген телерадионун турпаты башкача болот, мындагы тартип мыйзамдык базанын талаптарынын негизинде өз ишин алып барууга муктаж. Массалык маалымат каражаттарын жалпысынан иретке салган мыйзам бизде бар, телерадио тармагын тейлеген өзүнчө майзам дагы бар. Булар эгемендүүлүктүн доорунда кабыл алынган.

1991-жылдын 31-августунан кийин республиканын телерадио боюнча компаниясы өз алдынча иштеп калды. Совет бийлиги кетип, эгемендиктин доору башталып, масс-медиаардын формасы да, мазмуну да өзгөргөн. Компартиянын «социалисттик реализми» деген усулдун жана цензуранын («Главлит» деп аталчы) тарыхый мөөнөтү бүткөн.

Адабияттар:

1. Вакуров В.Н. О языке радио и телепередач. - М., 1960. - 104 с.
2. Сагимбеков Р. Создание и развитие массового радиовещания в Казахской ССР (1928-1941). - Алма-Ата, 1073. - 217 с.
3. Орунбеков Б. Журналистика негиздери. Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу китеби. - Бишкек, 2015. - 240 б.
4. Каракеев К. Особенности и основные этапы культурной революции в Киргизии. - М., 1967. - 356 с.
5. Мамбетсариев Т. Роль партийной советской печати Киргизстана в осуществлении культурной революции. Автореф. канд. истор. наук. - М., 1968.
6. Усупов С. История кыргызской журналистики. - Б., 2007. - 176 с.

7. Ибраева Г., Куликова С. История развития и современное состояние СМИ в Кыргызстане: результаты исследования. - Бишкек, 2002. - 304.
8. Туралиев Ж. Система СМИ Республики Кыргызстан: генезис, современное состояние и тенденции развития. Автореф. канд. филолог. наук. - М., 1997.
9. Телевидение и радиовещание за рубежом. - М., 1973. - 129 с.
10. Прохоров Е.П. Гуманизм - основа журналистики XXI века. - М., 1977. 4.1. - С.3-5
11. Репкова Т. Жаңы мезгил: демократиялык коомдо профессионалдык гезит кандайча түзүлүш керек. - Бишкек, 2012. - 305 б.
12. Симкачева М.В. Профессионализм журналиста: трансформация понятия, модели практического воплощения. - Казань, 2006. - 163б.
13. Браун Дж., Коул У. Эффективный менеджмент на радио и телевидении. В 2-х томах. - М., 2001. - Т.1. - 503 с. - Т. 2. - 557 б.
13. Кыргыз телевидениесинин тарыхы. Ч.Капарова “Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана”. Бишкек, №6, 2018.
14. Ситуация в области СМИ в Казахстане, Кыргызстане, Туркмении, Таджикистане и Узбекистане. Пять специальных докладов ОБСЕ. - Вена, 2002. - 150 с.
15. Региональная журналистика Ферганской долины. Материалы международной конференции. - Ош, 2003. - 52 с.
16. Исследование СМИ Кыргызской Республики. - Бишкек, 2013. - 48 с.
17. СМИ в Центральной Азии: анализ ситуации и перспективы развития. - Алматы, 2001. - 66 с.
18. Стандарты Общественного Телерадиовещания. - Б., 2005. - 112.
19. Сатылканова А. История становления общественного телевидения в Кыргызстане. - Бишкек, 2015, Вестник КРСУ. - Т. 15. - №2.